

27 MAYIS'TAN 12 EYLÜL'E MUŞ'TA SEÇMEN DAVRANIŞI VE YEREL DİNAMİKLERİN ETKİSİ

Sedat KARAKAYA¹

Öz

Demokratik siyasal yapılarda seçmen davranışını belirleyen birçok farklı değişken bulunmaktadır. Olağan dönemlerde seçmen davranışı kültürel, politik ve ekonomik gerekçelere göre belirlenebilmektedir. Ancak darbe ve muhtıra gibi farklı isimlerle adlandırılan askeri müdahale biçimleri, seçmen davranışını olağanın dışına çıkarıp ideolojik bir çerçeveye oturtma eğilimindedir. Müdahale sonrası sistem içerisinde varlığına izin verilen partilerin politika üretme süreçleri buna göre şekillenmektedir. Ülke genelinden ayrılan toplumsal farklılıkların kabul görmediği bölgelerde seçmen davranışları tahkim edilmeye çalışılan sisteme muhalif davranışlar biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemlerde seçmen davranışları da farklılıklarını muhafaza eden yönelimler içerisinde olurlar. Bu yüzden seçmen davranışları da olağanın dışına çıkarak kendi iç dinamiklerine göre şekillenmektedir. Bu çalışmada, 27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980 darbesi arasındaki dönemde Muş'ta gerçekleşen genel seçimlerde bu süreçlerin etkileri ele alınmıştır. İki darbe arasındaki seçmenin oy verme davranışlarının ne şekilde belirlendiği Muş ili özelinde ele alınacaktır. Müdahale öncesi ve sonrası genel seçimlerin mukayesesini de ele alan çalışma, seçmenin tercihlerini bir sosyal gurubun üyesi olmakla ilişkilendirilen sosyolojik model ile açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi Dışı Müdahale, Seçmen Davranışı, Siyasi Partiler ve Muş.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, s.karakaya@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3222-0417

VOTERS BEHAVIOR AND THE EFFECT OF LOCAL DYNAMICS IN MUŞ BETWEEN TWO COUPS

Abstract

There are many different parameters that determine voter behavior in democratic systems. In the ordinary periods, voters behaviors can be determined according to cultural, political and economics reasons. However, forms of military intervention, which are called by different names such as coups an memoranda, tend to take voter behavior out of ordinary and place it in an ideological framework. The policy-making processes of the parties that are allowed to exist in the post-intervantion system are shaped accordingly. In regions where the social differences that leave the county are not accepted, voters behaviors may appear in the form of oppositional behaviors to the system that is tried to be arbitrated. Voters behaviors are in tendencies that preserve their differences in these periods. Therefore voter behaviors are shaped according to their own internal dynamics by going beyond the ordinary. In this study, the effects of these processes in general elections held in Muş between the May 27 1960 and September 12 1980 coup are discussed. Haw the voting behavior of voters between two coups is determined wil be discussed in the province of Muş. The study, which also deals with the comparison of the general elections before and after the intervention, tries to explain the preferences of the voters with the sociological model associated with being a member of a social group.

Keywords: Non-democratic intervention, Coup, Voter Behavior, Political Parties and Muş.

GİRİŞ

Oy verme davranışı (seçmen tercihi) yaygınlaşması ile partilerin seçmen sayılarını arttırmaya yönelik siyasal pazarlarının artışı birbirine paralel olarak artış gösterir. Siyasi partiler heterojen toplumla iletişim kurmak ve desteğini almak için politikalar üretirken, seçmenler farklı saiklere göre tercihte bulunmaktadırlar. Nitekim seçmen davranışını belirleyen birçok farklı değişken bulunmaktadır (Filiz, 2019, s. 17-24). Siyaset sosyolojisinin de önemli konularından biri haline gelen seçmen tercihleri çoğu zaman içiçe geçmiş olsa da genelde literatürde üç ana teorik çerçevede ele alınmıştır. İlki, bir sosyal grubun üyesi olmayla ilişkilendirilen sosyolojik modeldir. 1930 yılında Lazarsfeld tarafından ortaya atılan sosyolojik yaklaşım, toplumdaki sosyal bölünmüşlüğü belirleyici oluşunu ve seçmenin ortaya koyduğu davranış biçiminin sosyal kimliklerinin siyasal tercihlere dönüşmesi anlamında belirleyici olduğunu ifade etmektedir (Aktaran Akgün, 2002, s. 25). Bu, seçmenin mensubu olduğu grubun sosyo-ekonomik statüsü, dil, din etnisite gibi faktörlerin belirleyici olduğu davranış modelidir. Columbia Ekolü olarak da bilinen sosyolojik yaklaşım, seçmenlerin sanki bir dini aidiyet hissederek yapmış olduğu tercihi ifade etmek için kullanılır. Massethussets’de İrlandalı veya Yahudi asıllı birinin Cumhuriyetçi partide, İngiltere’de Yahudi asıllı birinin muhafazakâr partide seçilmemesi gibi, dindar Katoliklerin radikal din aleyhtarı bir partiye oy vermemesi, bahse konu sosyal grubun üyesi olma ve onun değerlerine bağlılıkla ifade edilir (Lipset, 1986, s. 265). Bazı durumlarda da kişi, sosyal çevrenin

yergisiyle karşılaşmamak için, ait olduğu sınıfın, grubun veya sosyal çevrenin amaçlarına uygun hareket eder (Russel, 2014, s. 193). Geleneksel bağların varlığı, haberleşme kanallarıyla olan temas ve “kadının yeri” düşüncesinden dolayı kadınlar, erkeklere göre siyasal süreçlere daha az dâhil olmakta ve daha muhafazakâr bir eğilim sergilemektedir. Cinsiyet üzerinden oluşan bu farklılık bir sosyal çevrenin kadın üzerindeki etkisi olarak ifade edilir (Lipset, 1986, s. 190).

İkincisi, seçmenin partiye olan psikolojik bağımlılık duygusu üzerine inşa edilen parti kimliği (*party identification*) modeli, küçük yaşlardan itibaren aile ve sosyal çevrenin etkisiyle gerçekleşen siyasal sosyalleşme süreci, bireyin siyasal yöneliminde etkili olduğu belirten yaklaşımdır. Herbert H. Hyman'ın psikoloji, sosyoloji ve pedagoji gibi dallarda yapmış olduğu araştırmalar bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Hyman'e göre bireyler siyasal tutumlarını, yaşantılarının çok erken bir döneminde ve bir bütün olarak öğrenir. Aile ve sosyal çevrenin herhangi bir görüş ve ideolojiye olan yakınlığı küçük yaştaki bireyde de psikolojik olarak daha güçlü bir biçimde devam eder. Bireyin politik tutumunda gösterdiği psikolojik yakınlık istisnai durumlar dışında genel olarak süreklilik gösterir (Duverger, 2014, s. 102). Bu insanların ciddi olarak siyaseti düşünmeye başladıkları ilk zamanki siyasal görüşlerinin ömürleri boyunca yürürlükte kaldığını ileri sürmek demektir. Bir grubun gelenekselleşen siyasal bağlılığını değiştirmesi ancak grubun çıkarlarını etkileyen ve yeni siyasal yönelimi gerektiren bir takım deneyimlerin geçirilmesiyle olabilir (Lipset, 1986:266). Bireyin ailesinden ve sosyal çevresinden etkilenerek özdeşlik kurduğu parti aidiyeti erken dönemde siyasal sosyalleşmeye neden olur (Heywood, 2007, s. 312).

Üçüncüsü fayda-maliyet analiziyle yapılan ekonomik veya rasyonel oy verme modelidir. Fayda maksimizasyonunu önceleyen bu yaklaşıma göre seçmenler, amaçlarını ve hedeflerini gerçekleştirebilecekleri tutumlar sergileyebilmektedirler. Sosyal çevreden bağımsız olarak hareket eden birey, bir sonraki seçimde oy verme davranışında değişikliğe giderek bambaşka bir partiye oy vermesi ihtimal dâhilindedir. Bireyi rasyonel bir varlık olarak kabul eden bu modelde birey konjontürel olarak fayda-maliyet analizini yaparak tercihte bulunur. Sosyolojik yaklaşımda olduğu gibi seçimlere araçsal bir anlam yükleyen rasyonel oy verme yaklaşımı, gruptan ziyade birey merkezli davranışlar sergiler (Ünal, 2016, s. 104). Sosyolojik modelde grup beklentilerine göre davranışlar belirlenirken, rasyonel yaklaşımda bireyin öncelikleri ve beklentileri ön plana çıkmaktadır. Eğitim ile rasyonel tercihler arasında bir korelasyon olduğunu ifade eden Lipset'e göre (1986, s. 38), eğitim, insanın görüşünü genişleterek onu aşırı öğretilere kapılmaktan alıkoymakta ve rasyonel tercihler yapma yeteneğini

arttırmaktadır. Dolayısıyla eğitim seviyesindeki artış ile rasyonel oy verme davranışı arasında doğru orantı söz konusudur.

Seçmen davranışları belirtilen kuramlar çerçevesinde ele alınsa da gelinen süreçte demokratik siyasal sistemlerde seçmen tercihler sosyal çevrenin veya iktidarın ideolojik aygıtlarına göre kontrol edilebilmekte ve müdahalelere göre manipüle edilebilmektedir. Seçmen tercihlerindeki değişim ihtimali, seçim propagandalarının nedenlerinden biridir. Bu açıdan seçmen davranışını ve tercihini tek bir nedensellik üzerinden açıklamak yanıltıcı olacaktır. Kamuoyu oluşturma, propaganda, basın yayın gibi siyasal pazarlama enstrümanları (Demirtaş, 2015, s. 46) seçmen tercihlerini olduğu kadar yönetimin belirlenmesi ve karar alma süreçlerini de etkileyen olağan araçlar haline gelmiştir. Olağan dönemlerde siyasal iktidar yarışlarının olduğu her demokratik toplumda bahsedilen araçların hepsi veya bir kısmı partiler tarafından kullanılmaktadır.

Gönüllü siyasi tercih değişikliğine neden olan ve bireylerin siyasal sisteme ilişkin fikir ve tutumlarını yansıtmaya imkânı veren müdahale biçimleri olağan kabul edilirken, seçmen tercihlerini ve yönetimleri cebri olarak değiştiren-sistemi belli ideolojik çıkarlar doğrultusunda biçimlendiren-toplumsal mühendislik süreçlerinin bir parçası haline getiren demokrasi dışı müdahaleler seçmenin olağan tercihlerini manipüle etmektedir. Demokrasi dışılık denildiğinde halk tarafından askeri müdahale imajı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla darbe ve muhtıra gibi demokrasi dışı unsurların siyasal sürece dâhil olması, seçmen davranışında radikal değişikliklere neden olmaktadır. Her şeyden önce müdahale sonrası hangi partilerin sistem içerisinde var olacağına karar vermesi, seçmen davranışları üzerindeki en belirgin değişikliktir. Bu açıdan ordunun siyasete müdahalesinin en tipik biçimi olan darbe ve muhtıralar sadece seçmen davranışının değil, sistem tıkanıklıklarının gerekçesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Darbe ve muhtıralar 20. yy'da tüm dünyada yoğun bir biçimde kendini gösterirken bu tür müdahaleler sistem tıkanıklıkları ve demokratik işleyişin önündeki bariyerlerden biri olarak görülmüştür (Marquez, 2020, s. 180). Bu açıdan Soğuk Savaş dönemindeki kapalı ve otoriter siyasal rejimlerde siyasal işleyiş seçmenin oy verme davranışından çok, sistem içerisinde varlığına izin verilen partilere göre şekillenmiştir. Kendini sistemin sahibi görenler, istenilen siyasal sistemin tahkim edilememesi durumunda siyasal alana müdahale etmeyi kendine bir vazife olarak görmüştür. Bu yüzden toplumda farklı siyasal eğilimlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyan demokratik teamüllerin yerine dönem dönem ordu eliyle partiler üzerinde ordunun hâkimiyetinin söz konusu olduğu

bilinmektedir. Bu şekilde doğal olarak şekillenebilecek oy verme davranışı, sistem içinde varlığına izin verilen partilerle ikame edilmiş olmaktadır. Gerçekte demokratik işleyişi engelleme girişimi olan parti kapatma ve engelleme anlayışı, çoğu zaman rayından çıkan demokrasinin rayına oturtulması retoriği ile sunulmuştur. Bu yüzden vesayetçi demokrasiler² ve geleneksel oligarşik iktidarlar, demokrasi söylemini kitlelere yön verme, onların çabalarını rejimin amaçları doğrultusunda mobilize etme şeklinde kullanmaktadırlar (Özbudun, 1983, s. 116). Siyasal mühendislik hareketine dönüşen bu tür müdahaleler, farklı siyasal eğilimlerin ortaya çıkmasına engel olduğu gibi, belirtilen seçmen davranış modellerinin doğasına da müdahale etmektedir.

Batı demokrasilerine göre daha geç bir dönemde çok partili yaşama geçen Türkiye'de kurulan partiler, hızlı bir toplumsal bütünleşme içerisine girmişlerdir. Ne var ki Türkiye'de demokrasi, doğal mecrasından çok izin verilen partiler üzerinden bir mühendislik inşası şeklinde ilerleme göstermiştir. Bir zorunluluğun³ neticesi olarak oluşan partilerin müesses nizama karşı muhalif bir hareket olarak algılanması, toplum üzerinde her an için varlığı hissettirilen vesayet sistemine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır (Özbudun, 1983, s. 118). Bir anlamda rejimin bekçisi rolünü üstlenen ordu ve bürokratik mekanizmalar, bir yandan siyasi partilere varlığını hissettirirken, diğer yandan istenilen siyasal atmosferin de oluşmasında seçmen tercihlerini mobilize ederek zemin hazırlamıştır. 1960, 1980 anayasaları ile 1971 muhtırası sonrası anayasa değişiklikleri sonrasında sadece izin verilen partilerin ortaya çıkması, bahsedilen siyasal aktörlerin bu kesimlerin amaçlarına göre belirlendiğinin açık göstergesidir. Herman ve Chomsky'nin medyanın kendisini denetleyen ve finanse eden güçlü grupların çıkarlarına hizmet eden ve onların lehine propaganda yapan *Rızanın İmalatı* eserinde belirttiği gibi demokrasi dışı müdahaleler ve sonrasında oluşturulan siyasal örgütler ve aktörler, sistemi kuranların amaçlarına göre bir araç olarak görülmüşlerdir (2012).

² Demokratik devletin biçimsel normlarını benimsemiş elitlerin devletlerini demokratikleştirme amacı güttükleri, ancak bunun gerekleri konusunda pek açık olmadıkları rejimler olarak tanımlanmaktadır.

³ II. Dünya savaşı sonrası küresel düzeyde yaşanan siyasal ve ekonomik atmosfer, Türkiye'deki partileşme süreçlerine de doğrudan etki etmiştir. Amerika ve Rusya'nın güdümünde oluşan iki kutuplu yeni küresel düzende taraf olma ihtiyacı hisseden seçkin kadrolar batı yanlısı politikaları bir zorunluluk olarak benimsemeyi tercih etmişlerdir. 1943'teki Kahire Konferansında Churchill ve Roosevelt'in İnönü'ye; savaş sonrası Türkiye'yi tecrit edeceklerini bildirmesinin de bundan büyük katkısı olduğu açıktır. Nitekim savaş cephesinin Türkiye sınırlarına yaklaşması ve Kızıl Ordu ile Stalin'in isteklerine karşı tek başına kalacağına yönelik üstü kapalı tehditler, Türkiye'nin iki blok arasında tercih yapmasında etkili olmuştur (Lewis, 2013, s. 396; Zürcher, 2015, s. 300-301). Türkiye'nin taraf olması gerektiğini telkin eden açıklamalar Cumhuriyet Halk Partisi'nin teşvikiyle kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka ile oluşturulmaya çalışılan güdümlü muhalefet anlayışının terkedilmesine yaramıştır.

Ordu ve bürokratik elitlerce tahkim edilmeye çalışılan siyasal sistemde ülkedeki seçmen davranışları kontrol edilmeye çalışıldıkça, farklılıkların belirgin olduğu yörelerde farklılığın domine edici gücüyle istenilenden farklı tutumların ortaya çıktığı da görülmektedir. Özellikle sosyolojik kuramda belirtilen etnisite, din ve coğrafi farklılıklardan dolayı 1960-1980 arası dönemde genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, özelde ise Muş ilinde seçmen davranışlarındaki farklılık sarıh bir biçimde gözlenmektedir. Şeyh, seyda ve molların yanı sıra aşiret ve etnisite gibi toplumla özdeşleşmiş yapıların buradaki varlığı, sosyal yaşamın her alanında olduğu gibi seçmen motivasyonunda da bir otorite olarak kabul görmüştür. Belirtilen yapıların meşruluk kaynağı olarak görülmesinin birçok nedeni vardır. Tarihsel geçmişe sahip bu yapılar, devlet, siyaset ve parti algısındaki pejoratif anlayışın hâkim olduğu dönemlerde toplumun temel referansları haline gelmişlerdir. İki darbe arasında dönemde Muş seçmeni sosyolojik model ile ifade edilebilecek bir davranış göstermiştir. Çalışmanın temel tezi, Muş ilindeki seçmen davranışının ülkedeki genel siyasal oluşumlardan ziyade din, aşiret bağları, şeyhlik, etnisite gibi farklılıkların etkisiyle şekillendiğidir. Dolayısıyla 1960-80 dönemi ile sınırlandırılan çalışma, darbe ve muhtıralarla tahkim edilmeye çalışılan siyasal sistemde Muş ili özelinde seçmen motivasyonda bu otoritelerin etkinliğine de yer verilmiştir.

1. ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE MUŞ'TA GENEL SEÇİMLER

Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrasında küresel etkilerin ekonomi üzerinde oluşturduğu baskıların görünür olmasıyla Varlık Vergisi⁴ ve Toprak Reformuyla girilen tali çözümlerin sonuçsuz kalması, partileşme sürecinin hızlanmasında ve toplumsal zemin bulmasında etkili olmuştur. Varlık Vergisi ve Toprak Reformu, parti içinde mülkiyet hakkının ihlali olduğunu belirten Adnan Menderes ve büyük toprak sahibi CHP'li bazı milletvekillerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır (Karpas, 2014, s. 11; Eroğul, 2013, s. 4). Bir mevzuat değişikliğiyle başlayan CHP içerisindeki parti içi muhalefet, partide hiziplerin derinleşmesine neden olmuştur. Toprak reformu 1946 yılında Celal Bayar başkanlığında iktidar alternatifi olma potansiyeli⁵

⁴ 12 Kasım 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi; iktisadi şartların darlığından dolayı II. Dünya Savaşın başından kanunun başlangıç süresine kadar elde edilen servet ve kazançlara el koymak amacıyla çıkarılmıştır (Tuna, 2018: 26).

⁵ Çok partili yaşama geçiş bilinen aksine Demokrat Parti'nin kuruluşuyla değil, 1945 yılında yapılan ara seçimlerde CHP'nin aday göstermeyerek seçime katılmasına imkân tanıdığı Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisinin seçime katılmasıyla gerçekleşmiştir. Çok partili yaşamı teşvik eden bu hamle, Demokrat Parti'nin kurulmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Ancak Milli Kalkınma Partisi Demokrat Parti'den önce kurulmasına rağmen iktidar için bir alternatif olamamıştır. Dolayısıyla çok partili yaşama geçişte MKP ilk muhalefet partisi olma dışında siyasal alanda bir etki yaratamamıştır.

taşıyan Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşunun temel gerekçelerinden biri olmuştur. DP, tek parti dönemindeki Terakkiperver ve Serbest fırka öneklerindeki iktidar güdümündeki muhalefetin tersine ilk ve gerçek muhalefet partisi olmuştur (Lewis, 2013, s. 376; Tunçay, 2012, s. 249; Emrence, 2014, s. 32). DP, aynı zamanda CHP'nin beklemediği düzeyde örgütlenme ve teşkilatlanma performansı sergilemiştir (Koçak, 1989, s. 149). DP'nin performansı karşısında seçim kanununda değişiklik yaparak seçimi bir yıl erkene alan CHP iktidarı, 1947'de yapılması gereken seçimi 1946'da yapma kararı almıştır (Kara, 2014, s. 284). DP'nin tam örgütlenmeden girdiği 1946 seçimlerinde ülke genelinde 65 milletvekili⁶ çıkarabilmiştir (Ahmad, 2015, s. 37).

1946-50 arasındaki dönemde seçim usulsüzlükleri, meclis ve ara seçim boykotlarıyla başlayan iktidar ve muhalefet arasındaki çatışmalar sürerken, muhalefetin meşruiyetini sağlayan 12 Temmuz Beyannamesinin⁷ hazırlanması, (Zürcher, 2015, s. 314) muhalefete iktidar olma imkânı sunmuştur. 1946 yılında Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik ile tek dereceli, idari ve adli denetime tabi liste usulü çoğunluk sistemi⁸ getirilmiştir. Adli ve idari denetimle 14 Mayıs 1950'de yapılan ilk seçimde DP toplam oyların %53'ünü alarak 416 milletvekili çıkarmıştır. Buna karşılık CHP oyların %39,9'unu alarak 69 milletvekili çıkarabilmiştir⁹. İktidar olacak partiye büyük avantaj sağlayan çoğunluk esaslı seçim sistemi CHP'ye fayda sağlayacağı beklentisinin tersine DP'ye yaramıştır.

1946 seçimlerinde Muş'ta 3 vekilin 3¹⁰'ünü de kazanan CHP, 1950 genel seçimlerinde yüksek bir oy oranı (%47,2) yakalamasına rağmen 2¹¹ vekili %49,6 oy alan DP'nin hanesine yazılmıştır. Küçük oy farkına rağmen CHP'nin Muş'ta vekil çıkaramamış olmasında

⁶ Kimilerince açık oy gizli sayım ile ifade edilen ilkenin bunda etkili olduğu söylenmektedir. Ancak 1946 seçimlerinin temel dayanağı olan 4918 sayılı kanun incelendiğinde bu ilkeye dair herhangi bir ibare yer almamaktadır. Bu açıdan gizli oy açık sayım ilkesi mevzuat ile ilgili değil; seçimin adil denetimden uzak ve mülki idare amirlerinin yönlendirmeleriyle egeme parti lehine tavır almalarından kaynaklanan fiili bir durum ile izah edilebilir (Karakaya, 2017: 98).

⁷ 11 Temmuz 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün radyoda yayınlanan ve gazetelere ertesi gün yayınlandığı için tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen, Cumhurbaşkanının iktidar ve muhalefete eşit mesafede kalacağını ve uzlaştırıcı bir yaklaşım benimseyeceğini ifade ettiği bildiri. (Ersarı, 2019:284).

⁸ 1946 yılında CHP lehine olan çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi 1950 yılında DP lehine dönmüştür. En çok oy alan partinin lehine işleyen çoğunluk sistemi anti demokratik bir uygulama olarak görülebilir. Küçük oy farklılıklarına rağmen, en fazla oyu alanın tüm milletvekilliklerini kazanması çoğunluk sisteminin getirdiği bir uygulamadır.

⁹ <http://rapory.tuik.gov.tr/16-11-2020-05:32:34-20778101098836874375284903.html?>

¹⁰ 1946-1950 dönemine denk gelen 8. Dönemde Hamdi Dayı, Bari Dedeoğlu ve Halit Onaran CHP'den seçilen milletvekilleridir. https://www.wikiwand.com/tr/Mu%C5%9F_milletvekilleri, (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

¹¹ 1950-1954 yıllarında denk gelen 9. Dönemde Hamdi Dayı ve Ferit Kılıçlar Demokrat Partiden seçilen milletvekilleridir. https://www.wikiwand.com/tr/Mu%C5%9F_milletvekilleri, (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

çoğunluk esaslı seçim sisteminin etkisi görülmekle birlikte, CHP'nin Muş'ta geç örgütlenmesinin payı da vardır. Ayrıca DP'nin etkin muhalefet gösterdiği 1946-50 döneminde muhafazakâr kesim dindarlar, toprak sahipleri ve Kürt aşiretlerle kurduğu ilişki DP'nin hem Doğu Anadolu Bölgesinde hem de Muş'ta güçlü bir temsiliyet sağlamasına yaramıştır. Buna karşın CHP, I. ve II. dönem hariç (1920-1927) Muş'tan milletvekili seçtiği kimselerin genelde yöre ve halkla hiçbir bağlantısı olmayan asker ve bürokratlardan oluşması¹² CHP'nin yerel dinamikleri öteleyen bir anlayışla hareket ettiğini göstermektedir. Alternatif bir partinin olmadığı 1927-1946 arası dönemde aynı kişilerin Muş'tan milletvekili seçildiği görülmektedir. 1923-46 yılları arası kesintisiz tek parti olarak varlığını sürdüren CHP, Muş'taki il teşkilatlanmasını Erzincan Milletvekili ve Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil tarafından 1945 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Aynı zamanda Muş müfettişi olarak atanan Kalfagil'in hazırlamış olduğu raporuna göre henüz parti teşkilatı kurulan CHP'nin 1945 tarihi itibarıyla Muş'ta sadece 175 üyesinin olduğu ifade edilmektedir (Çağlayan, 2019, s. 120). CHP geç bir dönemde Muş il teşkilatını kurarken, DP'nin il teşkilatını kurulduğu yıl (1946) oluşturulmuştur (Erdoğan, 2019, s. 517). CHP'nin bu dönemde Muş'ta teşkilatlanma kurmasında DP'nin belirtilen kesimlerle ilişkiler geliştirmesinin etkisi söz konusudur. Bu dönemde seçmen eğilimi CHP'den DP'ye kayarken seçilen milletvekillerinin hepsi büyük toprak sahibi, tüccar ve şeyh ailelerinden gelen yerel eşraftan oluşmaktaydı. CHP'ye alternatif DP'nin ortaya çıkışı seçmen davranışında da önemli bir değişiklik yaratmıştır. Bu değişikliğin en önemli göstergesi DP'nin 1950 seçimlerinde gösterdiği başarıdır. CHP'yle yarışan DP ildeki iki milletvekilliğini kazanırken, önceki dönemde CHP'li milletvekillerinin ürettiği retorik de değişmeye başlamıştır. 1950'ler boyunca hem bölgeden hem de Muş'tan seçilen nüfuzlu milletvekillerinin ortak sloganı bugünkünden farklı olarak “Doğu'nun geri kalmışlığı” olmuştur. Retoriğin değişiminde 1920-23 arası dönemde olduğu gibi milletvekillerinin yerel halktan seçilmesi ve okumuş yeni aydın Kürt sınıfının ortaya çıkmasının etkisi söz konudur (Miftakhov, 2018, s. 11-12).

¹² Hasan Raşit Tankut (Elbistan), İsmail Hakkı Kılıçoğlu (Niş), Mehmet Naci Yücekök (Naslıç), Ahmet Şükrü Ataman (Rodos), Ahmet Şevki Çiloğlu (Zara-yı Atik), Halit Onaran (İzmir). (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm). Tek parti dönemi Muş milletvekillerinin siyasal profilleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Çağlayan, 2014, s. 112-130.

Tablo 1. 1950-54 Genel Seçimlerinde Partilerin Ülke ve Muş Genelindeki Oy Dağılımı

1950 Genel Seçimleri						
CHP			DP			
Türkiye Geneli		Muş Geneli	Türkiye Geneli		Muş Geneli	
%39,9		%47,2	%53,3		%49,6	
69 Mv		0 Mv	416 Mv		2 Mv	
1954 Genel Seçimleri						
CHP		DP		CMP		Diğer
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Bağımsız
%34,8	%19,7	%56,6	%29,8	%4,8	%0	%36,8
38 Mv	0 Mv	503 Mv	2 Mv	8 Mv	0 Mv	1 Mv

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2020).

1946 ve 1950 genel seçimlerinde Muş'ta DP ile CHP arasında seçimlerde iki kutuplu bir çekişme yaşanırken, 1954 seçimlerinde bağımsız adayın da devreye girmesiyle üç kutuplu bir seçim yarışı ortaya çıkmıştır. Bu seçimde 2 milletvekili DP kazanırken, 1 milletvekili ise bağımsız olarak seçilmiştir (TUİK, 2020). Ancak bu seçimde DP'nin Muş'ta aldığı oy oranı (%29) Türkiye ortalamasının (%56) çok altında kalmıştır. 1954 seçimlerinde bağımsız aday olan seçilen Gıyasettin Emre¹³ partilerin aldığı oy oranından daha yüksek bir oranla seçilmiştir.¹⁴ Bağımsız adayın parti alternatifi olarak ortaya çıkışı aynı zamanda sistem partilerine karşı yerel dinamiklerin bir muhalefeti olarak da okunmalıdır. Muş'un yanı sıra Bingöl ve Niğde'de bağımsız adayların milletvekili olarak seçilmesi Türkiye'de yaşanan bir ilktir. Bu seçimde bağımsız milletvekili seçilen Gıyasettin Emre Türkiye'de seçilen üç bağımsız milletvekilinden biri olmuştur¹⁵. Emre'nin hem büyük toprak sahibi hem de kendisi ve ailesinin Norşin şeyhlerinden olması (Miftakhov, 2018, s. 16) Türkiye'de bağımsız olarak seçilen üç milletvekilinden biri olmasında büyük etkisi olmuştur. Nakşibendi-Halidi tarikatının önemli dergahlarından biri olan Norşin Dergahı Medresesi, Osmanlıdan itibaren gerek medrese yönüyle gerek I. Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşlarındaki siyasi ve askeri alanlarda da etkileriyle önemli bir işleve sahip olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki etkinlikleri azalsa da Norşin Medresesine bağlı şeyhler Suriye'den Erzurum'a kadar olan bölgede insanlar üzerinde dini ve siyasi yönden önemli derecede etkinliği söz konusu olmuştur (Yıldırım, 2018:141). Mevlana Halid-i Bağdadiden başlayıp Norşin ve oradan son durak olarak Koğak

¹³ 1954 yılında ilk bağımsız milletvekili olarak seçilen Gıyasettin Emre 1957 yılına DP'den vekil olarak seçilmiştir. 7 Mayıs Darbesi sonrası Yassı Adaya götürülen Emre, hapis cezasından sonra siyasi yasaklı olduğu için aktif siyasete dönemedi. Emre, akciğer yetmezliğinden 2008 yılında vefat etmiştir (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-ilk-bagimsiz-vekili-vefat-etti-10029312>).

¹⁴ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>.

¹⁵ <https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).

(Dokuzpınar) medresesine kadar uzanan silsile içerisinde Gıyasettin Emre'nin dedesi şeyh Fettullah'ın ölümü sonrası şeyhlik ailenin bir kimliği haline gelmiştir (Ulutaş, 2019, s. 141). Bulank'ın sınırları içerisinde yer almasına rağmen Şeyh kimliğiyle anılan Emre ailesi, bölgede önemli bir otorite olarak kabul edilmiş ve bu otoritenin siyasal alanda kullanımı günümüze kadar devam etmiştir. Gıyasettin Emre'nin dini nüfuzunu kullanarak bağımsız milletvekili seçildiği 1954 seçimlerinden sonra kardeşi Kasım Emre de bu kimliğin etkisiyle 1969 ve 1973'te bağımsız, 1977 seçimlerinde ise Adalet partisinden milletvekili olarak seçilmiştir. Aile kimliğinin 1990'lı yıllardan itibaren meşruiyetini yitirmesi neticesinde her iki kardeşin çocukları Ali Haydar Emre ile Melik Emre bağımsız ve partili aday olmalarına rağmen milletvekili olarak seçilememişlerdir.

2. 1960 DARBESİ ÖNCESİ VE SONRASI MUŞ'TAKİ SİYASİ EĞİLİM

1950 seçimlerinde CHP'nin Türkiye genelinde aldığı oy oranından daha yüksek oranda CHP'ye oy verilen Muş'ta, 1954 ve 1957 seçimlerinde DP'ye ve bağımsız adaylara doğru bir eğilim gösterilmiştir. 1957 seçimlerine kadar partilerin oy oranlarında; genel olarak parti politikalarının, sosyo-ekonomik göstergeler ve sosyo-psikolojik göstergeler üzerinden şekillendiği söylenebilir. İktidar ve muhalefet alanı partilerin bu alandaki performansına göre şekillenmiştir. 1954 seçimlerinde Gıyasettin Emre bağımsız, eski belediye başkanı Şefik Çağlayan ve Şemsi Ağaoğlu DP'den milletvekili seçilmişlerdir. Üç ismin ortak özelliği zengin, toprak sahibi ve aşiret mensubu olmalarıdır. DP'nin otoriterlik eğilimi gerekçesiyle eleştirildiği bu dönemde mezkur kişilerin milletvekili seçilmesi, DP'nin bölgedeki ileri gelenlerle ve aşiretlerle irtibatının devam ettiğini göstermektedir.

Tek parti döneminin güdümlü muhalefeti yerine; seçimlerin yapıldığı ve kamuoyu oluşturarak muhalefete iktidar olma imkânı tanıyan dönem, 27 Nisan 1960 tarihinde Cemal Gürsel komutasındaki Milli Birlik Komitesi tarafından sonlandırılmıştır. Milli Birlik Komitesi tarafından yayımlanan bildiri hareketin tarafsızlığı hiçbir parti ve gruba karşı yapılmadığı, hareketin hukuka bağlılığı ve bütün işlerin hukuk dâhilinde yapılacağı şeklinde takdim edilmişti (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 63). Demokrasi ve hukuk retoriği içerisinde takdim edilen bu müdahaleye karşın Cumhuriyet tarihinde ilk defa demokratik usullerle seçilmiş bir hükümet ordu müdahalesiyle düşürülmüştür. 1957 seçimleri öncesi iktidar lehine değiştirilen

seçim kanunu, iktidar ile muhalefet arasında yaşanan cepheleşmeler¹⁶ muhalif kesime (ordu ve üniversiteler) karşı gösterilen tepkiler neticesinde yaşanan kaos ortamı, darbenin gerekçeleri arasında sayılmıştır. Darbe sonrası hazırlanan anayasa referandumunda Türkiye genelindeki evet oyu %62,8 iken hayır oranı %38,2'de kalmıştır¹⁷. Anayasanın kabulüyle ilgili batı illerinde “Evet” ve “Hayır” oy oranları birbirine yakın olarak görülürken, Muş ve içinde bulunduğu Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Türkiye ortalamasının çok üstünde bir oranla kabul oyu kullanmışlardır. Yüksek katılımlı (%87,4) bir oylamanın gerçekleştirildiği referandumda ilçe bazlı bakıldığında Muş merkez %82,4, Varto %91,2 oranında evet oyu kullandığı göze çarpmaktadır.

Tablo 2. 1957-61 Genel Seçimlerinde Partilerin Ülke ve Muş Genelindeki Oy Dağılımı

1957 Genel Seçimleri							
CHP		DP		CMP		HP	
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli
%41	%31,9	%47,8	%45,7	%7,1	%8,5	%3,9	%14,9
178 Mv	1 Mv	424 Mv	3 Mv	4 Mv	0 Mv	4 Mv	0 Mv
1961 Genel Seçim Sonuçları							
AP		CHP		YTP		CMKP	
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli
%34,8	%20,4	%36,7	%31,3	%13,9	%43,9	%13,7	%4,3
158 mv	0 mv	173 mv	0 mv	65 mv	3 mv	54 mv	0 Mv

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>

Darbe sonrası kabul edilen 1961 Anayasasının 56. maddesinde siyasal partilerin kurulabilmesine yönelik ibare yer almıştır. Bu maddeye göre “siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” denilerek yeni siyasal oluşumların meşruiyetine vurgu yapmıştır. Bu madde aynı zamanda iki kutuplu partileşmenin tersine sağ ve sol yelpazede yer alan birden fazla siyasal oluşumun ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Tanör, 2016, s. 405). Bu madde 1971 muhtırası ve 1980 darbesine göre ordunun parti yelpazesini en geniş tuttuğu anayasa olmasından dolayı onlardan ayrılmaktadır. Anayasanın kabulü sonrası DP'nin değerlerini savunan Adalet Partisi (Ragıp Gümüşpala), Yeni Türkiye Partisi (eski DP milletvekili Ekrem Alican¹⁸), Türkiye İşçi Partisi (Avni Erakalın) kurulan yeni partiler olmuştur. 1954'te DP iktidarında kapatılan Millet Partisi

¹⁶ Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi (Bayri, 2015; 135) ve Hürriyet Partisi ile Halk Partisi birleşerek (Eroğul, 2013: 216) DP'ye karşı “Güç Birliği” cephesini oluştururken, Demokrat Parti ise muhalefete karşı “Vatan Cephesi” tabanını genişleterek siyasal konsolidasyonu oluşturmuşlardır.

¹⁷ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>

¹⁸ Milli Birlik Komitesi yönetiminde maliye bakanlığı yapmıştır.

ile 1958 yılında kurulan Türkiye Köylü Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır (Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi Tüzüğü, 1964). Nispi temsil sisteminin uygulandığı (Aydın & Taşkın, 2015, s. 99) 1961 seçimlerinde CHP %36,7 (173 mv), AP %34,8 (158 mv), YTP %13,9 (65 mv), CKMP %13,7 (54 mv) oranında oy almışlardır (TÜİK Milletvekili Seçim Sonuçları Raporu, 2017). YTP, Doğu ve Güneydoğu illerinde CHP ile birlikte en fazla oy alan parti olmuştur. Bu bölgelerde CHP ile yarışan YTP 1961 seçimlerinde kazandığı 65 milletvekillinin 30'unu bu iki bölgede kazanmıştır¹⁹. CHP ve YTP'nin bu bölgelerde gösterdiği başarının tersine, DP'nin politikalarını sürdürdüğü iddiasındaki AP'nin en az oy aldığı bölgeler olmuştur (Çavuşoğlu, 2009, s. 169). 1961 genel seçimlerinde Muş'taki milletvekillerinin üçünü (Kuddusi Aytaç²⁰, Sait Mutlu²¹, Sami Öztürk²²) de YTP kazanmıştır. Bölgedeki Van ve Bitlis illeri, YTP'nin tüm milletvekillerini kazandığı diğer illerdir. DP'nin mirasını devam ettiren Adalet Partisi (AP)'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde en düşük oy oranına sahip olmasında DP'nin 1957 seçimleri sonrası sergilediği otoriter eğilimlere karşı bu bölgelerde tepki yaratmasıyla ifade edilebilir. Devlet Bakanlığı görevlerinde de bulunan Süleyman Akif Emre, AP'nin batıda güçlü olmasına rağmen, doğuda başarısız olmasının en önemli sebebini Ekrem Alican ile Ragıp Gümüşpala'nın politik duruşlarına bağlamaktadır. Eski Genelkurmay başkanı olan Gümüşpala'nın kapatılan Demokrat partililerin tepki gösterdiği bir isim olduğunu ifade eder. Kendisi dâhil bölgede AP'den istifa ederek YTP'ye geçenlerin Gümüşpala'nın eski Demokrat partiyi Sivas'a hapsedtiğini, doğusuna geçiremediğine bağlamaktadır (2002, s. 94-95).

Muş'ta YTP'nin DP mirasçısı AP'ye alternatif olmasında belirtilenlerin gerekçelerin yanı sıra, YTP'nin siyasi ve ekonomik alanda liberal bir tutum sergilemesi ve bu dönemde Kürt meselesiyle ilintili politika yürütmesinin etkisi yadsınamaz (YTP Tüzüğü, 1963). YTP'nin bu başarısı DP'nin 1957 seçimlerinde tüm bölgedeki politikalarını andırmaktadır. 1957 seçimlerinde Şeyh Said'in torunu Abdulmelik Fırat'ın DP'den Erzurum milletvekili olmasıyla Kürt aşiretleri ve dini liderleri yanına çekerek seçilmesi gibi YTP ve adaylarının "Kürt meselesi"nin demokrasi ve insan hakları çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirten tutumu etkili olmuştur. YTP, DP'nin eski kurucuları tarafından kurulmuş olması, Ekrem Alican'ın dindar kimliği bölgedeki eski DP'lilerin geçişini kolaylaştırmıştır (Emre, 2002: 94). Bu

¹⁹ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf>.

²⁰ 11.11.1961 gün ve 390/197 sayılı kararı ile Milletvekili tutanağı iptal edilmiştir.

²¹ YTP'den seçildikten sonra bağımsız vekil olarak devam etmiştir. Ancak daha sonra tekrar YTP'ye geçmiştir.

²² YTP'den seçildikten sonra bağımsız vekil olarak devam etmiştir. Ancak daha sonra AP'ye geçmiştir.

anlamda müdahale sonrası oluşan siyasi aritmetik içerisinde politik olarak orduyla yakın ilişki kurma çabası içinde olsa da YTP'nin Muş ve içinde bulunduğu bölgelerde kabul gördüğü söylenebilir. Türkiye genelinde %13,7 oy oranına karşın, YTP'nin Muş ile birlikte Diyarbakır, Bitlis, Bingöl, Siirt gibi illerde de %40'ın üzerinde oy almış olması “Kürt meselesi”yle ilgili tutumuyla ilişkilendirilmektedir (Koca, 2021, s. 68). Muş'un ve Kürt nüfusunun yoğunlukla yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin YTP'yi tercih etmesinde YTP'nin kurucuları arasında Yusuf Azizoğlu²³ (Diyarbakır), Recai İskenderoğlu (Diyarbakır), Kasım Küfrevi (Ağrı), İhsan Bedirhanoglu (Van) ve Kemal Badıllı (Urfa) gibi sağ muhafazakâr Kürt ileri gelenlerinin olması da büyük bir etkiye sahiptir. Bu bölgelerin YTP'e yönelmiş olmasında, “doğunun geri kalmışlığı” ile ifade edilen tek yönlü siyasetin kabul edilmediğini göstermektedir. 1960'lı yıllar boyunca YTP'ye “Kürtçü parti” suçlamasının yapılmasının temel nedeni de YTP içerisindeki bölge temsilcilerinin Kürt meselesine dair geliştirdikleri retoriktir. Sonraki süreçte aynı suçlamaların Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve kısmen de CHP'ye yapıldığı görülmektedir (Koca, 2021, s. 121). Bu döneme kadar partiler bölgelerle aşiret ve şeyhlik kurumları üzerinden irtibat sağlarken, YTP ve YTP'de etkin Kürt simaların öne çıkmayan başlamasıyla birlikte Kürt ve Kürtlük üzerinden politika üretilmeye başlamıştır. Bu açıdan YTP Kürt meselesini gündemleştiren ilk partidir denilebilir. Bu nedendir ki Bozarslan, Dersim isyanının bastırılmasından YTP'nin kurulduğu döneme kadarki süreci Kürt hareketinin sessizlik yılları olarak ifade etmektedir (2018, s. 54). Her iki bölgede Kürt meselesi üzerinde politika üretilmeye başlansa da Muş'ta dini ve aşiret liderlerinin siyasetteki dominant karakteri devam etmiştir.

3. 1965, 1969 VE 1973 SEÇİM'LERİNDE MUŞ

DP'nin mirasını devralan Adalet Partisi, muhalefet taktiğini de DP'den devralmıştır. CHP 1965 seçimleri öncesi TİP'ten farklı olduğunu göstermek için “Ortanın Solu” sloganını kullanmıştır. Ancak AP, bu söylemi “kâfirlik” ve “komünizm” ile ilişkilendirerek (Ataay, 2007: 53) CHP'ye karşı bir koz olarak kullanmıştır (Ahmad, 2015, s. 254). 1965 seçimlerinde CHP'nin yaşadığı hezimete karşılık AP büyük bir başarı göstererek iktidar olmuştur. Milli bakiye²⁴ sisteminin uygulandığı seçimde AP %52,87 oy ile 240 vekil çıkarırken, rakipleri CHP %28,5 ile 134 vekil, Millet partisi %6,26 ile 3 vekil, YTP %3,72 ile 19 vekil, TİP %2,97

²³ Doktor olan Yusuf Azizoğlu 1946'da Silvan Belediye başkanlığı da yapmıştır. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm Cilt I.

²⁴ Milli Bakiye sistemi, ülkedeki tüm oyların toplanarak partilerin toplam oylarına eklenmesiyle küçük partilerin mecliste temsilini sağlayan sistemdir. Bu sistemde her oy bütüne dâhil edildiğinden adil bir sistem olarak kabul edilmektedir.

ile 15 vekil, CKMP %2,24 ile 11 vekil çıkarmışlardır²⁵. 1965 seçimlerinde AP, Türkiye'nin büyük çoğunluğunda birinci parti olmasına ve aldığı % 52 oy oranına karşın, Muş'ta %18,3 ile üçüncü parti konumunda yer almıştır. 1965 seçimlerinde Muş'ta 58.020 oy kullanılırken AP (18,3), CHP (19,1), CMKP (18) birbirine yakın oranda oy almışlardır. Şeyhlik unvanı üzerinden meşruiyeti sürdüren bağımsız aday Kasım Emre (19.3)²⁶ ise partilerden daha fazla oy almasına rağmen milletvekili seçilememiştir.

1969 seçimlerine gelindiğinde AP oy oranını düşürmesine rağmen tek başına iktidar olabilmıştır. AP %46,6 ile 256 vekil çıkarırken, en yakın rakibi CHP %27,4 ile 143, Güven Partisi (GP) %6,6 ile 15, Millet Partisi (MP) %3,2 ve YTP %2,2 ile 6'şar vekil çıkarmışlardır. TİP, 2 vekil çıkarmayı başarırken 13 de bağımsız milletvekili seçilmiştir. 1961 seçimlerinde YTP, hem bölgelerde hem de Muş'ta yüksek oranda temsiliyet kazanmasına rağmen sonraki seçimlerde aynı başarıyı gösterememiştir. Bölgede tanınmış simaların YTP'den ayrılmasıyla birlikte YTP bir milletvekili kazanmış olsa da Muş'ta da büyük bir oy kaybına uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla YTP'in bölgede tanınmış simalarla "Kürt meselesi"ni gündemleştirmesi seçmen tercihinde temel motivasyon iken tanınmış simaların partiden ayrılması ve politika değişikliğiyle motivasyonun kaybolduğu görülmektedir. 1960'lı yıllarda sağ-sol ayrımlarının daha belirgin olarak yapılması ve tanınmış Kürt aydınlarının (Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mümtaz Kotan, Mehmet Ali Aslan, Terzi Niyazi Usta Mehdi Zana) TİP içerisinde hareket etmeye başlaması YTP'nin düşüşüne neden olan diğer gelişmedir. Kürtlerin baskı ve asimilasyona uğratıldığını ifade eden TİP, belirtilen isimleri partiye dâhil ederek Kürt seçmen ile irtibatını güçlendirmişti (Aren, 1993, s. 71). TİP ve YTP'nin bu dönemdeki söylemleri 1960'lı yıllar boyunca sağ parti ve çevrelerce "Kürtçü Parti" olarak suçlanmasına neden olmuştur (Koca, 2021: 117).

AP bu seçimlerde de ülkenin büyük çoğunluğunda birinci parti olmuştur. Ne var ki AP'nin Muş'taki pozisyonu değişmemiştir. Hatta AP'nin oy oranı Muş'ta %18'lerden %10'a kadar düşmüştür. Bu seçimde de bağımsız adayın partilerden daha yüksek oy oranıyla temsiliyet kazandığı görülmektedir. %49,2 ile Kasım Emre Muş'tan yüksek bir oranla bağımsız milletvekili²⁷ seçilirken, CHP %16,9 ile (Hayriye Ayşe Nermin Neftçi)²⁸, YTP %14,3 (Nimet

²⁵ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

²⁶ <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

²⁷ Daha sonra AP'ye geçmiştir.

²⁸ CHP'den vekil olarak seçildikten sonra bağımsız devam eden Neftçi daha sonra Cumhuriyetçi Güven Partisine (CGP) geçmiştir. Neftçi ilk kadın TBMM başkan vekilidir (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilk-kadin-tbmm-baskanvekili-vefat-etti-166476>).

Ağaoğlu²⁹) birer milletvekili çıkarabilmişlerdir. Bağımsızların en yüksek oy oranına sahip olduğu iller Mardin ve Bingöl'le birlikte Muş olmuştur.

12 Mart muhtırasından 1973 genel seçimlerine kadar ordu destekli hükümetler (Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talu) görev almıştır. Parlamento ve siyasi partiler feshedilmemiş (MNP³⁰ ve TİP³¹ hariç) olmakla birlikte ülke sıkıyönetim ve yarı askeri bir rejimle seçimlere kadar yönetilmiştir. İslamcı ve sosyalist partilerin sistem dışına itilmesi 1961 anayasasıyla oluşturulan parti skalasının yeniden tanzim edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu girişim, seçmen davranışını etkileyecek değişim bu müdahaleyle yeniden gerçekleşmiştir.

1973 seçimlerinden önce Mayıs 1972'de CHP'nin 5. Olağanüstü kongresinde Bülent Ecevit'in İnönü'ye karşı zafer kazanarak parti genel başkanlığına seçilmesiyle birlikte 1973 seçimlerinde “*ortanın solu*” söyleminin hem parti içi iktidar mücadelesinde hem de toplumsal kabulü noktasında başarısı sağladığı görülmektedir (Kahraman, 2008, s. 220). 1973 seçimlerinde CHP, büyük bir başarı göstererek muhtıra ile hükümetten düşürülen AP'nin önüne geçmiştir. Ecevit'in CHP'sinin bu seçimde yakaladığı başarıda işçiler, sendikalar ve kent çeperindeki gecekonducularla kurduğu iletişim önemli bir parametre olarak görülmüştür (Karpat, 2014, s. 304). 1973 seçimlerinde CHP %33,1 oy ile 185 vekil çıkarırken, AP %29,9 ile 149 vekil çıkarabilmiştir. MNP'nin yerine kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ise %11,8 oy ile 48 vekil, Demokratik Parti %11,9 ile 45 vekil, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) %5,3 ile 13 vekil, seçim öncesi kurulan MHP %3,4 ile 3 vekil çıkarabilmişlerdir.³²

Tablo 3. 1969-73 Genel Seçimlerinde Partilerin Ülke ve Muş Genelindeki Oy Dağılımı

1969 Genel Seçimleri									
AP		CHP		YTP		Bağımsızlar			
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli
46,6	%10,3	%27,4	%16,9	%2,2	%14,3	%5,6		%49,2	
256 mv	0 mv	143 mv	1 mv	6 mv	1 mv	13 mv		1 mv	
1973 Genel Seçimleri									
AP		CHP		DP		MSP		Bağımsızlar	
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli
%29,8	%9,4	%33,3	%17,3	%11,9	%6,0	%11,8	%14,7	%2,8	%45,3
149 mv	0 mv	185 mv	1 mv	45 mv	0 mv	48 mv	1 mv	6 mv	1 mv

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

²⁹ Belli bir süre bağımsız kaldıktan sonra DP'ye geçen Ağaoğlu sonradan AP'ye geçmiştir.

³⁰ Laikliğe aykırı faaliyetleri gerekçesiyle kapatılmıştır.

³¹ Bölücülük ve anayasaya aykırı faaliyetleri gerekçesiyle kapatılmıştır. Daha önce YTP “Kürtçülük” ile itham edilirken, bu dönemde TİP bölücülük ile itham edilmiştir. “Bölücülük” ithamının temel gerekçesi bu olmuştur.

³² <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

1973 seçimleri çerçevesinde Muş'a bakıldığında 1965 ve 1969 seçimlerine benzer şekilde, bağımsız adayın partilerden fazla oy aldığı görülmektedir. Kasım Emre %45,3 ile bağımsız milletvekili seçilirken, CHP %17,3 (Tekin İleri Dikmen) ve MSP de %14,7 (Ahmet Hamdi Çelebi³³) ile birer vekil çıkarabilmişlerdir. Bu anlamda muhtıra sonrası CHP, ülke düzeyinde sol çevreler işçiler ve gecekonducularla kurduğu iletişim neticesinde önemli orandan temsiliyet kazanırken, Muş ölçeğinde aynı etkileşimi yakalayamadığı veya buradaki beklentilere cevap veremediği görülmektedir. Muhtıra ile mağdur olduğu düşünülen AP'ye de hem Türkiye genelinde hem de Muş özelinde oy anlamında bir etkisi olmamıştır. Kahraman (2008: 221), AP'nin bu seçimlerdeki başarısızlığını muhtırayı sahiplenmesi ve orduyla kurduğu ilişkiye bağlanmaktadır. 1973 genel seçimlerinde Mardin, Ağrı ve Siirt illerinde de bağımsız adaylar Muş'ta olduğu gibi partilerden daha büyük başarı göstermiştir. Kürt meselesini gündemleştiren YTP ve TİP gibi partilerin 1971 muhtırası sonrası kapanması Kürt seçmenin taleplerini dillendireceği araçları da ortadan kaldırmıştır. Öteden beri Muş'ta seçmen tercihi meşruiyeti olan din, aşiret mensubiyeti ve akrabalık gibi geleneksel bağlar, temsil edebilecek partilerin yokluğunda bağımsız adaylarla sürdürülmüştür. Dolayısıyla Bu tarihten itibaren yapılan genel seçimlerde Muş ilinde bağımsız adaylar, partilerden daha büyük başarı göstermeye devam etmiştir.

4. 1977-83 SEÇİM DÖNEMİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER VE MUŞ

Anarşi, siyasi ve ekonomik huzursuzluklar 12 Mart 1971 Muhtırasının temel gerekçesi sayılmasına rağmen muhtıra sonrasında bu sorunlar büyük ölçüde devam etmiş; suikastlar ve toplumsal gerilimler de yaşanmıştır. (Kongar, 1989, s. 168). Dolayısıyla, çözülemeyen sorunlara yenilerinin eklenmesi siyasal krizleri tetiklemiştir. 1970-80 arası dönemde yaşanan siyasal ve sosyal sorunlar nedeniyle 13 hükümet değişikliği yaşanmıştır. 12 Eylül darbesine giden süreci hızlandıran olayların yaşandığı dönemde yapılan 1977 seçimlerinde Milliyetçi Cephe Hükümeti (MC)³⁴ ortaklarının tek rakibi olarak seçime giren CHP birinci parti olmasına rağmen, tek başına iktidar olabilecek yeterlilikte vekil çıkaramamıştır. Azınlık hükümeti oluşturma çabaları güvenoyuna takılınca hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel'e verilmiştir. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti³⁵ olarak ifade edilen yeni koalisyon

³³ MSP'den seçilen Çelebi, belli bir süre bağımsız vekil olarak devam ettikten sonra CHP'ye katılmıştır.

³⁴ Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (MGP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi sağ partilerin içinde yer aldığı koalisyon hükümetidir.

³⁵ I. Milliyetçi Cephe hükümeti 1971 Muhtırası sonrası AP+MSP+CGP+MHP'nin yer aldığı partiler ile Demirel tarafından kurulmuştur. CHP'nin halk iktidarına karşı millet iktidarı kavramıyla hareket eden I. MC hükümeti,

hükümetinde AP, MSP, MHP yer almıştır. I. MC hükümetinin programını devam ettiren II. MC hükümetinin kurulmasından sonra yerel seçimlerin yapıldığı 67 ilin 42'sini CHP kazanınca AP içerisinde muhalefet eden vekil sayısı 12'yi bulmuştur. CHP lehine değişen siyasi atmosferde parti lideri Bülent Ecevit, istifa eden 12 vekilden 11'ine bakanlık teklif ederek gensoru önergesiyle hükümetin düşmesine neden olmuştur (Ahmad, 2011, s. 263). Tarihe Güneş Motel olayı olarak geçen bu hadise neticesinde ilk defa bir hükümet güvenoyu ile düşürülmüştür (Emre, 2002, s. 150-153; Ahmad, 2011, s. 263)

1977 seçimlerinde ülke genelinde CHP %41,4 ile 213 vekil çıkarırken, AP %36,9 ile 189, MSP %8,6 ile 24, MHP %6,4 ile 16, CGP %1,9 ile 3 vekil çıkartmıştır. Türkiye genelinde önemli bir başarı yakalayan CHP, Muş'ta bir önceki seçimde olduğu gibi başarı sergileyememiştir. Benzer durum ikinci parti konumunda olan AP için de geçerlidir. Seçilememesine rağmen bağımsız aday %46,5 oy alırken, AP %18 (Kasım Emre), MSP %17,9 (Mehmet Emin Seydagil), CHP %16,4 (Burhan Garip Şavlı) birer vekil çıkarabilmişlerdir. Bu seçimlerde Muş'ta AP'nin oylarının iki katına çıktığı görülmektedir. Ancak 1973 seçimlerinde Kasım Emre'nin bağımsız aday olarak seçimi kazanması hesaba katılınca AP'nin Muş'ta aldığı oy oranını partiden ziyade Emre'nin temsil ettiği otorite ile açıklamak daha doğru olacaktır. Bağımsız aday dışında partilerin aldıkları oy oranları birbirine yakın görünmektedir. MSP'den milletvekili seçilen Mehmet Emin Seydagil de Gıyasettin ve Kasım Emre kardeşler gibi Nakşibendi ve Halidi tarikatının önemli dergâhlarından biri olan Norşin medresesi müderrisi ve şeyhlerinden Hasenan aşiretine bağlı Şeyh Abdurrahman Taxi'nin torunlarından biridir (Yıldırım, 2018, s. 143). Kasım Emre'nin de kayınbiraderi olan Seydagil'in dini kimliğinin etkinliği, 12 Eylül darbesi sonrasında da etkili olmuştur. 1983 sonrası Anavatan partisinin kuruları arasına giren Seydagil, 1987 seçimlerinde tekrar milletvekili seçilmiştir (Yüca, 2020, s. 263). Bu seçimde dini kimliğe sahip adayların toplam oy oranı yaklaşık %65 civarındadır. Mardin, Siirt, Van ve Ağrı ile birlikte Muş'ta bağımsız adaylar siyasi partilerden fazla oy almışlardır.

1965-77 arasında yapılan dört genel seçimde de bağımsızların partili adaylardan daha fazla oy aldığı görülmektedir. 1954 yılında Gıyasettin Emre'yle başlayan bağımsız aday başarısı bu dönem aralığında daha yoğun bir biçimde tekrarlanmıştır. Benzer durum bölgedeki diğer iller için de geçerlidir. Mardin'de de bu dönem aralığında bağımsız adaylar partilerden daha fazla

aşırı sol ve komünizm tehlikesi olarak görülen fikirlere karşı milliyetçi bir söylemin kullanıldığı bir cephe olarak görülmüştür. Keyder'e göre (1990:171), Milli Cephe hükümetleri dönemi ırka dayanan tarih görüşlerinin Türk-İslam senteziyle ikame edildiği dönemdir.

başarı göstermiştir. Yine bu dönem aralığında yapılan farklı seçimlerde Bingöl, Van, Ağrı, Siirt illerindeki bağımsız adayların partilerden yüksek oy aldığı gözlenmektedir.

Bağımsız adayların bu dönemde seçimlerde gösterdiği başarıların gerekçeleri farklı bir çalışma konusu olmakla birlikte, geleneksel güçlü ailelerin mevcudiyeti, aşiret yapısının hâkim olması ve şeyhlik müessesesinin toplum üzerindeki etkisi, Muş'taki seçmen tercihlerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu açıdan 1960 sonrası dönemde Muş'taki seçmen için YTP dışındaki partiler bir alternatif olamamıştır. Dahası 1971 muhtırasıyla siyasal alana yapılan müdahale ile parti yelpazesini daraltılırken, Muş seçmeninin partilerden bağımsızlara geçişini de hızlandırmıştır. Oysa 1960 ihtilaliyle ortaya çıkan parti aritmetiğinde YTP, Muş'taki seçmen için alternatif olabilmişti. YTP'ye olan yönelimde geleneksel yapıları muhafaza eden simaların parti teşkilatında yer almaları ile buna yönelik parti politikalarının payı da vardır.

1977 seçimleri sonrası siyasal ve toplumsal alanda yaşanan gerilim ve çatışmalar, siyasal ve toplumsal kontrolün kaybedildiğini göstermektedir. Partiler arası sertlik, ekonomik daralma ve kaos ortamının sürüklediği süreç 12 Eylül 1980 Darbesi'yle neticelenmiştir (Karpat, 2014, s. 300). Milli Güvenlik Konseyi tarafından darbe sonrası hazırlanan anayasa taslağı referanduma sunulmuştur. Anayasa taslağı %8,6'ya karşılık %91,4 oranında kabul edilmiştir. 1961 Anayasa referandumunda %39'luk *Hayır* oyuna karşılık 82 Anayasasının %90 üzeri bir oranla kabul görmüş olması, Evren'in oluşmak istediği toplumsal mühendislik sürecinin devreye girdiğini göstermektedir. Anayasanın kabulü yönünde tek yönlü propagandanın yürütüldüğü süreçte Evren, dış güçlerle işbirliği yapanlar ve vatan hainlerinin *hayırcı* olduğunu ifade etmesi toplumsal desteği arttırmaya yönelik biri girişimdi (Cumhuriyet Gazetesi, 1982). Özellikle her türlü siyasal faaliyetin yasaklanması (Resmi Gazete, 1983, S: 17486), siyasi liderlerin tutuklanıp siyasi yasaklı hale getirilmesi (1982 Anayasası geçici 4. Md.) ve tek yönlü propaganda araçlarının kullanılarak hayır propagandasının yasaklanması toplumsal yönelimi kanalize ettiğini göstermektedir (Zürcher, 2015, s. 405). 1980 öncesi kaos ortamına dönülmek istenmemesi propagandasının yoğun olarak işlenmesi toplum konsolidasyonunu pekiştiren belirleyicilerden biri olmuştur. 1982 Anayasasıyla birlikte kurumsal bir hüviyet kazanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), siyasal alanı tanzim ederken dost ve düşman belirleme noktasında da tek yetkili pozisyona gelmiştir. Ayrıca iktidar olmasını hedeflediği partilere de önemli bir güç kazandırmıştır. Devletle özdeş görülen MGK kendisine karşı oluşacak her türlü muhalif oluşum ve partiyi devlet düşmanlığıyla

özdeşleştirerek toplumsal mühendislik işlevi görme noktasında askeri kanadın elini güçlendiren bir kurum haline gelmiştir. Dolayısıyla MGK devlet olmanın yanı sıra siyaset ve muhalefeti 'terbiye etme' işlevini de sürdürmüştür.

1982 Anayasası ülke genelinde %91,4 oranında kabul edilirken Muş'ta %85,1 oranında kabul görmüştür. Ne var ki 84899 seçmenin olduğu Muş'ta Anayasa referandumunda 43825 oy kullanılmıştır (Günaydın Gazetesi, 08.11.1982) 38839 "Evet" oyunun kullanıldığı referandumda katılım oranı %50'in altında kalmıştır. Muş, ülke geneline oranla en düşük "evet" oyu kullanan illerden biri olarak görülmektedir. Kullanılan oylar bakımından Diyarbakır, Bingöl ve Tunceli'den sonra Anayasaya en az "evet" oyu kullanan dördüncü il Muş olmuştur (Milliyet, 09.11.1982,7). Bu açıdan %50 civarında katılımın olduğu Muş'ta, referanduma karşı bir boykot görülmekle birlikte, seçmen tercihini manipüle etmeye yönelik girişimlerin de istenilen düzeyde gerçekleşmediği söylenebilir. Muş'un siyasi tercihler noktasında 1965 seçimlerinden itibaren kendi iç dinamikleriyle sürdürdüğü anlayışını 1982 Anayasa referandumunda da önemli oranda sürdürmüştür.

Siyasi faaliyetler ancak 22 Nisan 1983'te Milli Güvenlik Konseyi tarafından 76 Nolu Milli Güvenlik Konseyi kararıyla 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983) çıkarılarak serbest hale gelebilmiştir. Ancak tek parti döneminin yasama faaliyetini andıran seçim kanunu ile MGK, hangi partilerin seçime gireceğine ve kimlerin vekil adayı olacağına kadar siyasal hayata bir dizi müdahalelerde bulunmuştur. Mecliste temsili zorlaştıran D'Hont seçim sistemi getirilerek (2839 sayılı kanun, 1983, 4. Md), çoğulculuk yerine çoğunluğu önceleyen bir anlayış sürdürülmek istenmiştir. Farklı siyasal partilerin istikrarsızlık gerekçesi olarak sunulması ve Kenan Evren'in "*Parti Enflasyonu*" olarak ifade ettiği 80 öncesi döneme dönülmek istenmemesi seçim sisteminde yapılan düzenlemenin ruhunu yansıtmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere darbe öncesi siyasal partiler ortadan kaldırılmış ve sadece MGK'nin izin verdiği partiler siyasal varlık gösterebilmiştir.

Tablo 4. 1977-83 Genel Seçimlerinde Partilerin Ülke ve Muş Genelindeki Oy Dağılımı

1977 Genel Seçimleri							
AP		CHP		MSP		Bağımsızlar	
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli
%36,9	%18	41,4	%16,4	%8,6	%17,9	%2,5	46,5
189 mv	1 mv	213 mv	1 mv	24 mv	1 mv	4 mv	0 mv
1983 Genel Seçimleri							
ANAP		HP		MDP			
Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli	Türkiye Geneli	Muş Geneli		
%45,1	%45,8	%30,5	%18,8	%23,3	%35,4		
211 mv	2 mv	117 mv	0 mv	71 mv	1 mv		

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

6 Kasım 1983'te yapılması planlanan seçimler için 17 parti kurulmuş (Karpaz, 2011, s. 223) olmasına rağmen Kenan Evren parti enflasyonuna izin vermeyeceklerini belirterek merkez sağ ve merkez solun var olabileceği bir siyasal atmosfer oluşturmaya çalışmıştır. Milli Güvenlik Konseyi, seçmen tercihini doğrudan etkilemek ve yönlendirmek için birtakım gerekçelerle seçimlere hangi partilerin katılabileceğini sınırlandırmıştır. Seçimlere MGK destekli Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) dışında Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP) katılabilemiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi partilerin vekil adaylıkları dahi MGK'nın onayından geçmesi gerekmiştir. HP'den 89, ANAP'tan 81 ve MDP'den ise 74 vekil aday MGK'nın vetosuna (Tanör, 2014, s. 59) takıldığı için aday olamamıştır. Dolayısıyla 1983 seçimlerinde kesin aday listelerinin belirlenmesine kadar müdahale eden MGK, daha önce olmadığı kadar seçmen tercihlerini de etkilemiştir. Seçmenin seçeceği her bir aday partiden ziyade MGK'nın da onayladığı aday anlamına geldiğinden seçmen iradesine doğrudan bir müdahalenin olduğunu da görülmektedir.

Yüksek bir katılımın gerçekleştiği 1983 seçimlerinde MGK'nın istediğinin tersine ANAP oyların %45,15'ni alarak tek başına iktidar olurken, HP %30,46 ile ikinci ve ordunun desteklediği MDP ise %23,27 ile üçüncü parti olabildiği. 12 Eylül öncesinin dört eğilimini (Liberal, Muhafazakar, Milliyetçi ve Sosyal Demokrat) de bünyesinde barındırarak pragmatik bir politika izleyen ANAP, Muş'ta da büyük bir oy oranı yakalamıştır. ANAP'ın seçim beyannamesinde orta direk olarak adlandırdığı; işçi, memur, esnaf ve emekliye yönelik sosyal adaletçi bir program olarak sunduğu (Seçim Beyannamesi, 1983, s. 153) dar ve orta gelirli kesime yönelik politikası, ANAP'ın başarısındaki en önemli göstergelerden biri olarak nitelendirilmektedir.

1965-77 arasında gerçekleşen genel seçimlerden farklı olarak, 1983 seçimleri, iktidar olan (ANAP) Muş'ta ülkedeki genel oy oranından fazla bir oy oranına sahip olmuştur. Hatta merkez sağ partilerinin bu döneme kadarki en yüksek oy oranı yakalanmıştır. Muş'ta %45,8 oy alan ANAP 2 vekil (Atilla Sın ve Alaattin Fırat) çıkarırken, MDP %35,4 ile 1 vekil (Nazmi Gür³⁶) çıkarmıştır. MGK'nin desteklediği MDP, ülke genelinde sadece Şanlıurfa, Siirt, Van, Bitlis'te birinci parti olurken, Muş'ta da önemli bir oy oranı yakalamıştır. Bu döneme kadar ülkedeki genel eğilimden farklı bir politik tavır sergileyen Muş seçmeni, 1983 seçimleriyle birlikte ülkedeki konjonktüre göre bir eğilim göstermeye başlamıştır. Seçmen davranışının sosyolojik kurama göre şekillendiği Muş'ta 12 Eylül darbesi sonrasında sözü edilen eğilim değişmeye başlamış ve ülkedeki genel eğilime göre şekillenmiştir. Bu genel eğilim 80'li yıllardaki ANAP iktidarı boyunca devam etmiştir.

SONUÇ

Siyasi partiler, iktidarı elde etme adına seçmen davranışlarını etkileme ve mobilize etme uğraşısı içerisinde yer alır. Demokratik ülkelerde doğal olarak görülen bu süreç, melez ve otoriter eğilim gösteren toplumlarda siyaset dışı mekanizmalar eliyle oluşturulmak istenen rejim için birer mühendislik aracı haline gelebilmektedir. Özellikle hangi siyasal partilerin var olabileceğine karar verme, kendini rejimin sahibi görenlerce bir hak olarak görülmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan her sonuç bir yönüyle vesayetçi kesimlerce kabul edilmiş olmaktadır. Türkiye'de demokratik siyasetin darbe, muhtıra ve e-muhtıralarla sürekli olarak kesintiye uğramasının temelinde rejimin ruhuna aykırılık teşkil eden partilerin sistem dışına itilmesi ve müesses nizamın devamına yöneliktir. 1960 sonrası dönemde (1971 muhtırası ve 12 Eylül darbesi) muhalif görünen partilerin kapatılması veya terörize edilmesi seçmen davranışlarının doğrudan etkilenmesine neden olmuştur. Sistemin sahibi iddiasında olanların siyasal alana yaptıkları müdahalelerle toplumsal farklılıkları ortadan kaldırarak homojen bir yapı oluşturmak nihai hedeflerinden biridir.

1960-1980 arası süreç göz önünde bulundurulduğunda sistem içerisinde var olmasına izin verilen partilerin dışında Muş'ta mezkur farklılıkların siyasal tercihlerde de etkili olabildiğini göstermiştir. Sosyolojik yaklaşım kuramıyla ifade edilen din, etnisite, aşiret ve toprak ağalığı gibi farklılıkların belirleyici olduğu bu dönemde tanzim edilmeye çalışılan sistemde Muş seçmeni, farklı bir görüntü sergilemiştir. 27 Mayıs darbesi sonrasında YTP'ye verilen destek sisteme entegre edilmelerine mukabil, alternatif bir söylem geliştiren partinin toplumsal

³⁶ MDP'den seçilip bir süre bağımsız kaldıktan sonra ANAP'a geçmiştir. Nazmi Gür aynı zamanda MGK 1982 Anayasası hazırlayan danışma meclisi döneminde de vekil olarak yer almıştır.

farklılıkları sahiplenen konumuyla ilgilidir. Özellikle Kürt illerinde ileri gelen kimi liderlerin YTP'nin kurucuları arasında yer alması ve YTP'nin Kürt meselesine ve dine yakın bir tutum sergilemesi, sözü edilen desteğin verilmesinde etkili olmuştur. YTP'nin Kürt meselesini gündemleştiren pozisyonundan uzaklaştığı dönemde partiye verilen desteğin azaldığı görülmektedir. Partilerin mezkur farklılıkları dile getiren politikalardan uzaklaştığı dönemlerde bunları içselleştiren bağımsız adayların partilerden daha büyük destek aldığı da gözlenmektedir. Sadece bu dönemde aralığında seçilebilen bağımsız adayların ortak özelliği mütedeyyin, zengin aşiret sahibi ileri gelenler olmalarıdır.

Günümüzde “*ruspilik*³⁷”, “*şeyhlik*” ve “*kanaat önderliği*” ile ifade edilen ileri gelenlerin toplumsal etkinliğinin Muş'ta hala var olduğu düşünüldüğünde bahsi geçen dönemde bu etkinliğin yoğunluğu daha anlaşılır olacaktır. Bu kimlikler bir taraftan toplumsal mobilizasyonu sağlamada meşru görülürken, diğer taraftan partilerin aday belirleme süreçlerinde dikkate alması gereken sosyal araçlardır. İki darbe arası dönemde, güçlü aşiret ve akrabalık bağlılıkları ile geleneksel din anlayışına bağlı şeyhlik kurumunun domine edici niteliği hem bağımsız hem de partilerin desteklenmesinde önemli bir araç olmuştur. Milli Nizam halefi partilerin kalesi olarak da nitelenen Muş, bu dönem aralığında aşiret bağlarının etki ettiği dini kimliğin de baskın olduğunu göstermiştir. 12 Eylül sonrası yapılan seçimlerde hiçbir bağımsız milletvekili seçilememiştir. 12 Eylül sonrası değişen siyasal konjonktür din ve Kürt kimliği endeksli politika üreten partilere dağılarak birbirinden ayrılmıştır. Öteden beri Muş seçmenin tercihinde önemli bir motivasyon olan din olgusu ise Milli Görüş partileri içerisinde yoluna devam etmiştir. Buna karşılık muhafazakar şahsiyetler üzerinden sürdürülen Kürt kimliği birlikteliği 12 Eylül sonrası seküler bir Kürt hareketine dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında Muş ve iki bölgedeki Muhafazakarlık ve Kürtlük kimlikleri ülkedeki genel eğilimden farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Son tahlilde, çok partili yaşamla birlikte Muş'taki siyasal tercihlerin ve eğilimlerin şekillenmesinde iktidar ve partilerin genel politikalarından ziyade ziyade, aşiretlerin, akrabalık bağlarının, şeyhlik gibi dini yapıların ve yerel karizmatik eşrafın kendini var edebildiği siyasal ortamların daha dominant olduğu müşahede edilmektedir.

³⁷ Ak sakallı olarak tercüme edilebilen bu kurum, aşiretler, aileler ve toplumun farklı kesimleri arasında çıkan ihtilafli meselelerle ilgili toplumda meşruiyeti olan kimselerin devlete ihtiyaç duymaksızın arabuluculuk yaptığı uygulamadır. Ruspi olarak kabul edilen kimseler genelde etik yeterlilik, sosyal çevreyi ve örfi tanıma, tanınma, saygınlık ve dindar olma ve aşiretler içinde sözü geçen kimselerden oluşmaktadır (Keskintaş, 2020: 162).

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. 9. Baskı, (çev: Yavuz Alagon Kaynak Yayınları).
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. 5. Baskı, (çev: Ahmet Fethi). Hil Yayınevi.
- Akgün, B. (2002). *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aren, S. (1993). *TİP Olayı 1961-1971*. Yön Yayıncılık.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. De Ki Basım.
- Alkan, Mehmet Ö. (2006). "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt, 23, ss. 133-165.
- Aydın, S. ve Taşkın Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. 3. Baskı. İletişim Yayınları.
- Bayri, H. (2015). *Baskıcı İktidar Yıkıcı Muhalefet DP Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri*. Ankara: Binyıl Yayınevi. 2015.
- Bozarslan, H. (2008). Türkiye'de Kürt Sol Hareketi. Ö. Laçiner (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi Tüzüğü. 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi (1982). Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar Anayasaya Hayır Kampanyası başlattı. 30 Ağustos 1982.
- Çağlayan, E. (2014). TBMM'de Muş Milletvekilleri [1923-1943]: Biyografik Bir Deneme, *Makalelerle Muş*. (Ed. Ercan Çağlayan). Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları. ss. 112-130.
- Çağlayan, E. (2019). Cumhuriyetin Doğu'su. Pınar Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.12, Sayı. 22, ss. 165-178.
- Demirtaş, M. C. (2015). *Seçmen Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Siyasal Pazarlama Açısından Analizi: İzmir İlinde Çok Değişkenli Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duverger, M. (2014). Siyaset Sosyolojisi. (Çev: Şirin Tekeli). Varlık Yayınları.
- Edward S. H. Chomsky N. (2012). *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomik Politikası*. BGST Yayınevi.
- Emre, S. A. (202). *Siyasette 35 Yıl 1*. Keşif Yayınları.
- Emrence, C. (2014). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları.

- Erdoğan, N. (2019). Çok Partili Hayat Döneminde CHP'nin Muş İli Örgütlenmesi ve Faaliyetleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, 8(2), ss513-537.
- Eroğul, C. (2013). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitap.
- Ersarı, N (2019). "Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset", içinde *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. (Haz: Mete Kaan Kaynar). 3. Baskı. İletişim Yayınları, ss. 393-423.
- Filiz, U. (2019). *Seçmen Davranışını Etkileyen Sosyo-psikolojik Faktörler: Pamukkale Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaydın Gazetesi (1982). Anayasa Ezici Bir Çoğunlukla Kabul Edildi. 08.11.1982.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. (Çev.: B. B. Özipek ve B. Kalkan). Liberte Yayınları.
- Kara, N. (2014). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları, içinde, *Türk Siyasal Hayatı, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Sentez Yayınevi. Genişletilmiş 5. Basım. ss. 277-289.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*. Agora Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi*. Timaş Yayınları.
- Keskintaş, O. (2020). Ruspilik Üzerine Siyasal ve sosyal Antropolojik Bir Çalışma: Geleneksel ve Çağdaş Bir Tartışmanın Kıyısında. *Muş: Tarih Toplum Siyaset ve Hafıza* (Ed: Sedat Karakaya, Orhan Keskintaş). Pınar Yayınları.
- Keyder, Ç. (1990). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. 2. Baskı. İletişim Yayınları.
- Koca, B. (2021). "Kürtler Aslında..." *Üç Sağın Kürtlere Bakışı*. İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (1989). "iyasal Tarih, içinde, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi. ss. 85-187.
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 6. Baskı, (çev: Boğaç Babür Turna). Arkadaş Yayınları.
- Marquez, X. (2020). *Demokrasi Dışı Siyaset, Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*. (Çev: İsmail Çekem). İkinci Baskı. İletişim Yayınları.
- Mert, Yener L. (2008). *Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasal Partiler, Kapatma Davaları, Gerekçeleri ve Sonuçlar*. İlkim Yayınevi.
- Miftakhov, S. (2018). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:6, Sayı: 2. ss. 1-26.
- Özbudun, E. (1983). *Siyasal Partiler*, Dördüncü Baskı. Çağ Matbaası.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 26. Baskı. Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, I. (2019). *Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri (1946-1960)*. Libra Yayınları.
- Ulutaş, Ejder (2019). Türkiye Taşrasında Siyasetin Şeyh Hali: Emre Ailesi. *Tarihi ve Kültürel Dokusuyla Koçak*. (Ed: Mehmet Salmazzem). Çizgi Kitabevi.

Ünal, Betül A. (2016). Oy verme Davranışı Modelleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. ss. 95-119.

Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü (1963). *TBMM Kitaplığı*.

Yıldırım, K. (2018). *Kürt Medreseleri ve Alimleri*. Avesta Yayınları.

Yüca, İ.S. (2020). Tarihten Günümüze Bulanık'ın Önemli Siyasi Profilleri. *Bulanık/Kop: İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür*. (Ed: İrşad Sami Yüca). Çizgi Kitabevi.

Zürcher, E. J (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 30. Baskı, (çev: Yasemin Sanar). İletişim Yayınları.

1961 Anayasası.

Milliyet Gazetesi, İllere Göre Oy Dağılımı.
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3v_x2B_UUKEPg4d2x6Hnqt8uLg_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi: 11.08.2020), 1982.

TBMM Albümü (2020). https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm. (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

TÜİK, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>, Erişim Tarihi: 21.08.2020.

2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu, 1983.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu. 1983.